նակում, որոնք չեն հոգում հողերը մշակելու մասին և պարապ նստած են, սպասելով հողերի գնի թանգանալուն, որ յետոյ ծախսեն նրանց։ Այդ հանգամանքը անկասկած վատ է ազդում երկրի տնտեսական դրութեան վրա, որովհետև հողերը անմշակ են մնում։

Միւս կողմից ի նկատի ունենալով Եւրոպայի միջամտութիւնը հայոց խնդիրը լուծելու համար, ռուսահպատակ հայերից շատերը ցանկանում են անշարժ կալուածքներ ձեռք բերել Ռուսաստանի սահմաններին մօտ եղած Թիւրքաց Հայաստանի մէջ, որ անկասկած Ռուսաստանի համար քաղաքական կողմից շատ օգտաւէտ է։ Մինչդեռ Թիւրքաց կառավարութիւնը, չը կամենալով, որ իր երկրի մէջ ռուս հպատակներ լինեն, աշխատում է Հայաստանից գաղթող Թիւրքերին անգլիացի գաղթականներով փոխարինել։ Այդ նպատակին հասնելու համար Թիւրքաց կառավարութիւնը մի կողմից արգելքներ է դնում, որ ռուսահպատակները կալուածներ գնեն, իսկ միւս կողմից Լօնդօնի մէջ եղած իր դեսպանի օգնութեամբ պայմանաւորվում է անգլիացի հողատէրերի հետ։ Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, թէ ռուսները որքան են ցանկանում Ալբիօնի չէզ զաւակների հարևանութիւնը, ուրեմն Հայաստանի հիւպատոսութիւնը կազմակերպելու ժամանակ հարկաւոր է նոր կանոններ մշակել ռուսահպատակների իրաւունքները ապահովելու համար։

Որովհետև խօսեցինք Թիւրքերի Հայաստանից Փոքր-Ասիայի խորքերը գաղթելու մասին, կը նկատենք, որ այդ գաղթականութիւնը կապված է մի քանի ծիծաղելի դէպքերի հետ։ Օրինակ հայերը նկատելով Թիւրքերի ձգտումը գաղթել Հայաստանից, լուր են տարածում, որ քրիստոնեայ նահանգապետ նշանակելուց յետոյ իրանք թոյլտուութիւն կը խնդրեն խոզեր պահել և նրանց մորթել։ Հեշտ է երևակայել մահմետականի սարսափը ամէն բան ուտող այդ չորքոտանիի անունը լսելու ժամանակ։ Միւս բանը, որով հայերը վախեցնում են Մահմեդի որդիներանց, եկեղեցիների զանգակներն են։ Մի քանի հայեր ինձ հաւատացնում էին, որ բաւական է Հայաստանի Թիւրքաբնակ քաղաքներից մէկի մէջ մի զանգակ բերել և զանգահարել, իսկոյն այդ քաղաքը կը թողնեն բոլոր մոլլաները և նրանց հետևորդները։ Այդ պատճառով անդադար ասում են Թիւրքերին, որ Մոսկվայի մէջ ահագին զանգակներ են շինվում Էրզրումի և միւս քաղաքների համար և հէնց որ քրիստոնեայ նահանգապետ կը նշանակվի այդ զանգակները Հայաստան կը բերվեն։

Սաղանլուխի անտառը Ռուսաստանին անցնելուց յետոյ վառելափայտի այնպիսի պակասութիւն է զգացվում, որ օղիի գործարանները դադարեցրին իրանց աշխատանքները, որովհետև վառելափայտը չափազանց թանգ է։ Նաւթի արդիւնաբերելը շատ դժուար է, թէպէտ Հասան-Ղալայի շրջականները լիքն են նաւթով։ Դրա պատճառը այն է, որ եթէ կանոնաւոր ընկերութիւն կազմվի նաւթ արդիւնաբերելու համար, նա ստիպված կը լինի իր գումարի կէսը ընծայել զանազան փաշաներին և Թիւրք պաշտօնեաներին։ Արհեստական անտառի անկելը, խարբերդցի հայերի նման, որոնք բացառապէս գինեգործութեամբ են պարապվում, նոյնպէս դժուար է, որովհետև Էրզրումի նահանգի օդը և հողը անձեռնտու պայմաններ են ներկայացնում այդ գործի համար։

Ահա այդպիսով քրիստոնեայ ազգաբնակութեան բոլոր օգտաւէտ ձեռնարկութիւնները և աշխատանքները, անցեալ դարերի նման, անպտուղ են մնում փաշութեան և կառավարիչների կամայականութեան պատճառով, որոնք ազգաբնակութիւնը կթան կով են համարում, այն պայմանով միայն, որ այդ կովը մինչև անգամ չը համարձակվի հարկաւոր կերակրի մասին մտածել։

ԱՆԳԼԻԱ

Լրագիրների մէջ կարդում ենք հետևեալ տեղեկութիւնները։ Անգլիան պատրաստվում է ստիպողական միջոցներ գործադրել Թիւրքիայի դէմ։ Դրա մասին Պորտսմուտից հաղորդում են հետևեալ լուրերը։ Ծովապետ Սէյմուրին ուղարկվում է «օգնական» բեռնակիր նաւ, որի վրա պէտք է միշտ զօրքեր լինեն։ Այդ նաւով կուղարկվի 50 տօնն պատերազմական պաշարներ և 54 Գետլինգի միտրալեօզ։ Բացի այս Լօնդօնից հեռագրում են, որ ծովապետ Սէյմուր հրաման ստացաւ իր կառավարութիւնից՝ բանակցել իւրաքանչիւր պետութեան նաւերի հրամանատարների հետ առանձին առանձին և երբ այդ բանակցութիւնների ժամանակ անգլիական ծովապետը կը հաղորդի միւսներին այն նոր հրամանները, որ նա ստացել է իր կառավարութիւնից։

Անգլիական ազատամիտ կուսակցութեան լրագիրներից մէկը, որ միջոց ունի հաստատ տեղեկութիւններ ստանալ, հաղորդում է մի քանի լուրեր, որոնք հաստատում են վերոյիշեալը։ Այդ լրագիրը պնդում է, որ պետութիւնների մէջ կատարեալ և վերջնական համաձայնութիւն է կայացել Թիւրքիայի դէմ ստիպողական միջոցներ գործադրելու մասին և որ Էգէյեան ծովի մէջ թշնամական գործողութիւններ կը սկսվեն։ Պետութիւնների վճռի իրագործելը կը մնայ ոչ թէ ամբողջ միացեալ նաւատորմին, այլ գոնեա երեք պետութիւնների նաւերին, որոնց ազգութեան մասին ոչինչ տեղեկութիւններ դեռ ևս չը կան և որոնք կը գործեն իբրև Եւրոպայի հաւատարմատարներ։

Միևնոյն ժամանակ Ցետինիէից հաղորդում են, որ չեռնոգօրիական կառավարութիւնը մտադիր է ամենակարճ ժամանակամիջոցի մէջ պատերազմ սկսել Թիւրքիայի դէմ։ Այդ հանգամանքը շատ հասկանալի է։ Եթէ Էգէյեան ծովի մէջ կերևան «Եւրոպայի ընտրած նաւերը», չեռնոգորցիները գործ կունենան Թիւրքաց այն զօրքերի հետ միայն, որոնք արդէն Ալբանիայի մէջ են, որովհետև Թիւրքաց կառավարութիւնը անկարող կը լինի օգնական զօրքեր հասցնել Փոքր-Ասիայից։

Այսպիսով արևելեան գործերը հասնում են վճռողական րոպէին։ Եթէ սուլթանը և նրա կառավարութիւնը իր ժամանակին խելքի չեն գայ, նրանք սաստիկ կը պատժվեն այն յանդգնութեան համար, որով վարվեցին Եւրոպայի հետ։ Մանաւանդ նշանաւոր է «հաւատարմատար» նաւերի ուղարկելը Էգէյեան ծովը, որոնք անկասկած որոշ և վերջնականապէս վճռված գործողութիւնների նախագիծ կունենան։ Այնուհետև ոչ մի փորձ չի աջողվի եւրոպական համաձայնութիւնը խանգարելու համար։ Բ. Դուռը այնուհետև գործ կունենայ նոր կազմակերպված պատերազմական նաւատորմի հետ և որովհետև նաւատորմի հրամանատարը անկասկած անգլիացի ծովապետ կը լինի, կարելի է նախապէս ասել, թէ ինչ հետևանքներ կունենան արևելեան գործերը, որոնց վճռելու համար անգլիական կառավարութիւնը միտրալիօզներ և զօրքեր է ուղարկում Միջերկրական ծովը։

ՆԱՄԱԿ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻՑ

Թաւրիզ, 20 սեպտեմ.

Սօվուկ-Բուլախի քրդերի ապստամբութեան արմատը պէտք է որոնել շատ խոր թաղնված մի ծածուկ դաւադրութեան մէջ, որի հեղինակութիւնը, անտարակոյս, պէտք է վերաբերել Թիւրքիային։

Մի քանի ամիս առաջ Կ. Պօլսում գտնվում էր պարսից Սօվուկ-Բուլախ քաղաքից մի քուրդ ազնուական, Համզա-աղա անունով, որը Մանգուռների ցեղապետն էր։ Նրան պահում էին Կ. Պօլսում իբրև կալանաւոր, բայց ինչ էր նրա յանցանքը, ինչ բանի համար էր բերված նա,— ոչ ոք չը գիտէր։ Այնքանը միայն յայտնի էր, որ Համզա-աղան յարաբերութիւն ունէր Թիւրքաց բարձր շրջանների հետ և յաճախ տեսնվում էր առաջին վեզիրի հետ։

Երբ Բեռլինի վերջին կօնգրէսից յետոյ հայկական հարցը անցաւ Ցունաստանի և Չեռնոգօրիայի հարցերի կարգում, այդ ժամանակ Համզա-աղան մի հրաշքով յայտնվեցաւ Սօվուկ-Բուլախ քաղաքում։ Նա սկսեց, ի հարկէ ծածկաբար, գրգռել պարսկահպատակ քուրդ ցեղապետներին մասնակցել մի ընդհանուր քրդական ապստամբութեան, որ պատրաստվում էր Թիւրքաց սահմանակից հողի վրա Շէյխ-Իբադուլլահի առաջնորդութեամբ։ Եւ այսպիսով, Պարսկաստանի և Թիւրքիայի սահմանակից քրդերը միախառնվելով, պիտի կազմէին մի ազգային զօրութիւն, որի նպատակը պէտք է լինէր արշաւանք գործել դէպի Հայաստան։

Բայց հանգամանքները գործին ուրիշ տեսակ ձև և ընթացք տուեցին։

Համզա-աղայի ապստամբական պատրաստութիւնները չէին կարող ծածուկ մնալ Սօվուկ-Բուլախի Շահզադէի արթնացած նահանգապետի ուշադրութիւնից։ Նա կանչել է տալիս իր մօտ Համզա-աղային, և դնելով նրա առջև մի շղթայ, ասում է. «դու մեր կառավարութեան առջև յանցաւոր ես, վեր առ այդ շղթան և քո ձեռքով անցկացրու քո պարանոցը»։ Շահզադէի անզգոյշ վարմունքը իսկոյն պատժվում է։ Համզա-աղան փոխանակ հնազանդվելու նրա հրամանին, մերկացնում է սուրը, և դուրս պրծնելով Շահզադէի սենեակից, ասում է, «իմ պարանոցը պարսկական շղթային չի համբերի»….Մերձաւորներից ոչ ոք չէ համարձակվում բռնել սրաշակին։ Շահզադէի դրանը կանգնած երկու պահապան սարվազները կամենում են արգելել նրա փախուստը, բայց երկուսն էլ ընկնում են քրդի սրի տակ։

Մինչև այդ անցքը Համզա-աղան արդէն կարողացել էր յաջողացնել գործը, միաբանելով իր հետ տեղային մի քանի նշանաւոր քուրդ ազնուականներին, որոնց հետ մի քանի հազար զինեալ ձիաւորներով անցնում են պարսից սահմանը և խմբվում են Թիւրքաց հողի վրա։ Այնտեղ պարսկական քուրդ ապստամբները միանում են Շէյխ-Իբադուլլահի վաղուց արդէն պատրաստած թիւրքական քուրդ ապստամբների հետ։ Շէյխ-Իբադուլլահը ապստամբների ընդհանուր հրամանատարութիւնը յանձնում է իր Շէյխ-Գադր որդուն և յիշեալ Համզա-աղային։ Ապստամբները թւով մինչև 5,000, ըստ մեծի մասին զինված Մարտինի հրացաններով, անցնում են Թիւրքաց սահմանից դէպի Պարսկաստան։ Նրանց առաջին գործը լինում է յարձակվել Սօվուխ-Բուլախ գիւղաքաղաքի վրա, որին առանց ընդդիմադրութեան տիրում են, որովհետև պարսիկները այդ կողմերում զօրք չունէին։

Երբ այդ լուրը հասնում է Ատրպատականի մայրաքաղաքը, Թաւրիզ, տեղային պարսից կառավարութիւնը խիստ արհամարհանքով է վերաբերվում դէպի քրդերի շարժումը, համարելով այն սովորական ապստամբութիւններից մէկը, որ քրդերը համարեա ամեն տարի գործում են Թիւրք ու պարսկական սահմանի գծի վրա։ Այդ պատճառով քրդերին զսպելու համար պարսից կողմից ուղարկվում է խիստ աննշան թւով հեծելազօր և մի քանի թնդանօթներ միայն, որոնք ճանապարհների վատութեան և ամեն տեղ կամուրջներ չը լինելու պատճառով, մինչև հասնելը, թշնամին արդէն տիրած է լինում Սօվուկ-Բուլախ քաղաքը և անցած է լինում Բինարի գաւառը։ Այստեղ քրդերը և պարսիկները հանդիպում են միմեանց։ Պարսիկները լաւ պատրաստված չը լինելով, և թւով համեմատաբար փոքր լինելով, յաղթվում են։ Ոգևորված այդ յաջողութեամբ, քրդերը սկսում են իրանց արշաւանքը առաջ տանել դէպի Մարաղայ, որ այնտեղից անցնեն հարուստ Թաւրիզ կողոպտելու։

Թաւրիզի փոխարքան (որ Շահի թագաժառանգն է) նոր է հասկանում, որ քրդերի արշաւանքը կատակ չէ, պէտք է լուրջ ձեռնարկութիւնների դիմել նրանց զսպելու համար։ Նորից ուղարկվում են բաւական մեծ թւով հեծեալ և հետևակ զօրք։ Թէև հետևանքը տակաւին յայտնի չէ, բայց տարակոյս չը կայ, որ պարսիկները վերջապէս կը ջարդեն քրդերին, դժբաղդաբար մի քանի գաւառներ նրանցից աւերակ դառնալուց….

Այդ ապստամբութեան գլխաւորը, ինչպէս յիշեցի Շէյխ-Իբադուլլահն է, մի ֆանատիկոս հոգևորական, որ ամբողջ քսան տարի է անպատիժ կերպով աւերում է Հայաստանի արևելեան գաւառները։ Դա մի յարմար գործիք է Թիւրքիայի ձեռքում ամեն տեսակ եղեռնագործութիւնների համար։ Թէ ինչ յարգանք է վայելում այդ հոգևոր աւազակը քուրդ ցեղերի կողմից, բաւական է այսքանը միայն յիշել, որ այն օրը, երբ Շէյխը բաղնիք է գնում, քրդերը բաղնիքի ջուրը որպէս սրբութիւն բաժանում են իրանց մէջ և վարդաջրի փոխարէն սրսկում են իրանց մօրուքի վրա։

Քրիստոնեաների այդ դահիճը ամեն տեսակ չարագործութիւններ կատարած է հայերի և ասորիների վերաբերութեամբ։ Մի քանի տարի առաջ նա աւերեց մի հոյակապ և հին վանք, նրա քարերը իր տան շինութեանը գործածելու համար։ Այդ վանքի գաւթում նեստորականները սովորութիւն ունէին թաղել իրանց պատրիարքներին և եպիսկոպոսներին, նրանց դագաղների մէջ դնելով մի մի հատոր, մագաղաթի վրա գրված, Աստուածաշունչ գիրք։ Նա քանդել տուեց բոլոր գերեզմանները, դագաղները այրեց, սուրբ գրքերի հետ միասին։ Մի և նոյն Շէյխ-Իբադուլլահն էր, որ ռուս-թիւրքական պատերազմի ժամանակ Ազբակի և Ալաշկերտի գաւառները անապատ դարձրեց, Հին-Բայազէդը հայերին կոտորել տուեց, Բարդուղիմէոս առաքեալի հարուստ վանքը կողոպտեց և առաքեալի սուրբ շիրիմը քանդել տուեց։ Եւ այդ բոլորի փոխարէն ստացաւ շքանշաններ, մեծամեծ պարգևներ Ստամբուլից, ստացաւ եւրոպական զէնքեր և զինուորեց վայրենի քրդերին։

Այստեղ զանազան կերպով են բացատրում Շէյխի այժմեան ապստամբութիւնները պարսից հողի վրա։ Ոմանք ասում են, Թիւրքաց կառավարութիւնը, ստիպված լինելով Բեռլինի դաշնագրի զօրութեամբ Ղօթուրը տալ Պարսկաստանին, այժմ կամենում է քրդերի ձեռքով յետ խլել եթէ ոչ Ղօթուրը, գոնէ պարսից այն գաւառները, որ բնակեցրած են քրդերով, որպիսիքն են Սօվուխ-Բուլախի և Սինէն։ Ոմանք ասում են, Շէյխի արշաւանքը պատրաստված էր Թիւրքաց Հայաստանի համար, բայց նա ցանկալով, որ Պարսկաստանի քրդերն էլ միանան Թիւրքիայի քրդերի հետ, աշխատեց պարսից քրդերի մէջ ապստամբութիւն յարուցանել, որովհետև փորձով գիտէր, որ Պարսից կառավարութիւնը թոյլ չի տայ իր հպատակ քրդերին անցկենալ Թիւրքաց հողի վրա և Հայաստանում աւերմունք գործել *)։

Թէ այսպէս թէ այնպէս, ամեն նշաններից երևում է, որ այս բոլոր գործողութիւնների մէջ խառն է Թիւրքիայի ձեռքը, եթէ ոչ, ով պիտի զինուորէր աղքատ քրդերին եւրոպական ընտիր զէնքերով, որտեղից և ինչ միջոցով ստացան այդ զէնքերը։ Բացի դրանից, Շէյխ-Իբադուլլահը յայտնի է, որպէս Թիւրքաց կառավարութեան մի լաւ գործիք և իր ծառայութիւններով շարունակ քսան տարի ապացուցել է այդ։

Տարակոյս չը կայ, որ Պարսից կառավարութիւնը քրդերին զսպելուց յետոյ, նրանց բոլոր վընասների և անկարգութիւնների մասին պատասխանատուութիւն կը պահանջէ Թիւրքիայից և այդ առիթ կը տայ դիւանագիտական մի նոր բանակցութեան արևելքի վերաբերութեամբ։

Թիւրքական Հայաստանը կը շահվի դրանից։ Եւրոպան գուցէ այժմ կը հասկանայ, թէ ինչ են կրել խեղճ հայերը վայրենի քրդերից, որոնք յանդգնում են մինչև անգամ Պարսկաստանի նման մի հզօր պետութեան գաւառները անապատ դարձնել իրանց բարբարոսական ասպատակութիւններով։

***

*) Ռուս-թիւրքական պատերազմի ժամանակ պարսից կառավարութիւնը ամեն միջոցներ գործ էր դնում, որ արգելէ իր հպատակ քրդերին անցկենալ Թիւրքաց հողի վրա, և միանալով Թիւրքահպատակ իրանց ցեղակիցների հետ, պատերազմել ռուսների դէմ։ Նրանք, որ գաղտնի կերպով անցան, վերջը սաստիկ պատժվեցան կառավարութիւնից։

«ՄՇԱԿԻ» ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵՆԻՑ

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 6 հոկտեմբերի։ Պետական բանկի 5% տոմսակը առաջին շրջանի արժէ 95 ր. երկրորդ 92 ր. 25 կ., երրորդ 93 ր. 25 կ., չորրորդ 82 ր. 25 կ., ներքին 5% առաջին փոխառութեան տոմսակը արժէ 217 ր. 50 կ., երկրորդ 212 ր. 25 կ., արևելեան առաջին փոխառութեան տոմսակը արժէ 91 ր. երկրորդ 90 ր. 87 կ., երրորդ 90 ր. 62 կ., ոսկի 8 ր. 12 կ., Ռուսաց 1 րուբլ Լօնդօնի վրա արժէ 23,12 պէնս, ռուսաց 100 ր. Համբուրգի վրա 205 մարկ, 75 պֆ., Փարիզի վրա 255 ֆրանկ 50 սանտ։

Խմբագիր—հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ